

XV Jornada d'Etnologia de les Terres de l'Ebre

Les plantes remeieres

Recol·lecció, distribució
i usos tradicionals

21 d'octubre del 2017

Casa de la Vila
Plaça de la Vila, 1
Ribarroja d'Ebre

XV Jornada d'Etnologia de les Terres de l'Ebre Riba-roja d'Ebre, 2017

Conferència marc, comunicacions i activitats complementàries

Conferència marc. Etnobotànica a les terres catalanes. Metodologia, estat de la qüestió i perspectives de futur del saber tradicional sobre la biodiversitat i la seva recerca	5
Comunicació 1. La transformació del ginebre en els forns d'oli de Riba-roja d'Ebre	7
Comunicació 2. Qui té mal busca remei.	9
Comunicació 3. Les plantes remeieres i els sabers de les dones del Montsià en la cura de la salut.	11
Comunicació 4. Remeis tradicionals i actuals fets amb plantes autòctones del Port i de les planes.....	13
Comunicació 5. Els apotecaris de l'Ebre: la convergència de la medicina popular i la medicina científica.	15
Activitat complementària 1. Exposició	17
Activitat complementària 2. Demostració pràctica de l'elaboració tradicional d'oli de ginebre. Àrea de Lleure de la Garita de Riba-roja.....	18
Altres informacions.....	19

Conferència marc. Etnobotànica a les terres catalanes. Metodologia, estat de la qüestió i perspectives de futur del saber tradicional sobre la biodiversitat i la seva recerca

Joan Vallès. Laboratori de Botànica de la Universitat de Barcelona i Secció de Ciències Biològiques IEC. **Ugo d'Ambrosio.** Laboratori de Botànica de la Universitat de Barcelona i Institut Botànic de Barcelona. **Airy Gras.** Laboratori de Botànica de la Universitat de Barcelona. **Montse Parada.** Laboratori de Botànica de la Universitat de Barcelona i **Teresa Garnatge.** Institut Botànic de Barcelona.

Resum

L'etnobotànica és una disciplina a cavall entre les ciències naturals i les ciències socials que s'interessa per les relacions entre les persones i les plantes al llarg del temps. La recerca en aquest camp va començar a practicar-se sobretot per part d'investigadors dels països anomenats occidentals en societats no industrialitzades, tot i que avui dia es duu a terme en grups humans que viuen en tota mena de territoris. Als Països Catalans, dues tesis doctorals presentades ben bé als inicis dels anys 1990 van ser pioneres i, des de llavors, no s'ha deixat de treballar en aquest camp, de manera que l'àrea es troba entre les força ben conegudes d'Europa des d'aquest punt de vista.

El nostre grup de recerca en etnobotànica (www.etnobioc.cat), de la Universitat de Barcelona i l'Institut Botànic de Barcelona (IBB), s'ha ocupat bàsicament d'estudis etnoflorístics (és a dir dedicats a confegir i analitzar catàlegs de noms i altres sabers sobre els vegetals) en diferents àrees del domini lingüístic català, especialment a Catalunya i les Illes Balears. Darrerament, hem començat investigacions d'altra mena, com ara temes d'etnobotànica històrica, usos concrets de plantes en un o diversos territoris, metaanàlisis i comparacions de caire divers entre les diferents àrees de llengua catalana o entre elles i altres zones i relacions entre etnobotànica i filogènia.

En aquesta comunicació presentem, a part d'una breu introducció a la nostra disciplina, aspectes metodològics i de resultats del seu conreu en terres catalanes. Això permetrà, entre altres coses, avaluar quins territoris són més ben coneguts i quins mereixen especial atenció per a emplenar buits en el coneixement etnobotànic, així com treure conclusions sobre l'estat actual de la qüestió i sobre el futur dels coneixements tradicionals relatius a la biodiversitat vegetal i llur recerca en el domini lingüístic català.

Marxivol. Fons del Museu de les Terres de l'Ebre

Comunicació 1. La transformació del ginebre en els forns d'oli de Riba-roja d'Ebre

Josep Aguilà, Antonio Castellví, Ramon Puig, Marina Oorbitg i Judit Vidal
Associació Amics de Riba-roja

L'Associació Amics de Riba-roja és un grup de persones de Riba-roja que s'han unit amb la finalitat de descobrir, preservar i donar a conèixer el patrimoni etnològic del seu municipi.

Aquests darrers anys han fet recull de fotografies antigues de Riba-roja, d'informació d'oficis perduts, de contalles al voltant de la foguera de sant Antoni, de la memòria oral al voltant de la vida al riu, de les diades a les ermites de Berrús i Santa Madrona, etc.

L'apartat on han concentrat més esforços han estat les construccions de pedra seca del terme: pou de gel, sènies de reg, teuleries, forns de calç, forns de pa, de guix i els forns d'oli de ginebre.

El 2017 han rebut un dels ajuts a projectes de recerca etnològica de l'Institut Ramon Muntaner, i han creat un grup de treball per estudiar a fons els forns d'oli de ginebre, com a tipologia d'arquitectura tradicional i com a testimoni material de tot un seguit de coneixements al voltant de la transformació d'aquesta planta, fins a convertir-la en un oli d'aprofitament terapèutic.

www.amicsderibaroja.cat/

Marina Oorbitg

Graduada en Antropologia Social i Cultural (2014). Màster en Direcció de Comunicació i Màrqueting (2016). Formada i especialitzada en documentació i tractament de dades provinents del treball de camp i les entrevistes, així com en cultura i patrimoni etnològic. Des de l'any 2014 treballa a l'Institut Ramon Muntaner. Va estar becada durant 9 mesos fent de documentalista de l'exposició "Construint el territori. Arquitectura tradicional i paisatge a Catalunya". Posteriorment, ocupa el càrrec de documentalista i suport a direcció a l'Inventari del Patrimoni Cultural i Immaterial de les Terres de l'Ebre. Actualment treballa en l'estudi dels forns d'oli de Ginebre en col·laboració amb la resta de l'equip.

Judit Vidal

Llicenciada en Història (2011) i doctora en Història moderna (2015), ambdós per la Universitat Rovira i Virgili. Va gaudir d'una beca predoctoral de quatre anys a la mateixa universitat com a personal docent investigador. Ha realitzat diversos projectes de recerca de temàtica diversa a partir dels quals ha adquirit experiència en la recerca arxivística d'època moderna i contemporània a nivell local, nacional i internacional. També ha treballat com a tècnica a l'Arxiu Nacional de Catalunya, i tècnica de projectes a l'Institut Ramon Muntaner. Actualment treballa en l'estudi dels forns d'oli de ginebre en col·laboració amb la resta de l'equip.

Resum

En aquesta presentació parlarem del ginebre, de l'oli de ginebre i dels forns "industrials" que es feien servir per elaborar aquest oli. Ens centrarem en els forns d'oli de ginebre de Riba-roja d'Ebre, així com en la comercialització de l'oli que se n'obtenia.

El ginebre comú o simplement ginebre, és una espècie del gènere *Juniperus* (*Juniperus communis*), parent de la sabina i del càdec. Originària de l'hemisferi nord, adopta la forma d'arbust o d'arbre de fins a 10 metres d'alt. Les fulles són aciculars, en forma de petites agulles, disposades en grups de tres i amb una banda clara única a la part superior.

La saba del ginebre és com un oli, la major part del qual s'emmagatzema a la soca del tronc, que en comparació a la resta de l'arbre és molt voluminosa. L'oli s'obté de la destil·lació en sec, mitjançant aplicació de calor, del ginebre comú, del càdec i de la savina negra, a partir de l'escalfament a altes temperatures en forns o espais tancats. L'efecte calorífic constant i indirecte sobre la llenya de ginebre dona lloc a la lenta destil·lació de la saba o brea continguda sobretot en les parts llenyoses de l'arbust.

Els forns d'oli de ginebre són unes construccions de pedra en sec, de planta més o menys circular, assentades sobre una roca en forma de cubeta i amb una coberta en forma de cúpula. Aquest forns contenen una boca per on s'introduïa tota la llenya per fer la destil·lació. El ginebre despenia una substància que sortia per un orifici i es recollia en una pila exterior. Després d'un senzill procés de purificació, s'obtenia l'oli de ginebre.

L'oli de ginebre té moltes propietats: antisèptic, cicatritzant, antiparasitari, dermatològic... S'utilitza i s'utilitzava tant en veterinària com en medicina humana, així com en cosmètica i aromateràpia. Actualment està molt difosa la seva producció i comercialització en una gran varietat de productes.

Fa aproximadament cent anys, en una casa de pagès es podia consumir un litre d'oli de ginebre a l'any. Si en una fornada s'obtenien aproximadament uns mil litres d'aquest oli, era necessari buscar un mercat que comprés aquesta alta producció. L'oli de ginebre de Riba-roja d'Ebre es transportava amb llaüts riu amunt fins a Faió, Mequinensa i Saragossa i riu avall fins a Tortosa. Però segurament el transport a més gran escala es feia per camins cap al Pirineu.

Finalment, s'ha de diferenciar l'oli de ginebre que s'obtenia dels forns de pedra, mitjançant destil·lació en sec, dels olis essencials que trobem avui en dia a les farmàcies, botigues de veterinària i a les botigues de cosmètica, els quals s'obtenen a partir de modernes instal·lacions d'acer inoxidable amb destil·lació per arrossegament de vapor.

Comunicació 2. Qui té mal busca remei.

Salomé Mulet, Salvador Fornós i Elena Fabra

Centre d'Estudis Tirant lo Rall, de Deltebre

El Centre d'Estudis Tirant Lo Rall és un Centre d'Estudis creat el juny de 2008 que expressa com a finalitat principal i genèrica la recerca sobre el patrimoni cultural popular de Deltebre i del Delta de l'Ebre. El nom suggereix una de les seves intencions de primordials: tirar el rall a veure què pesquem, arramblar-nos a la gent i capturar la seva memòria, com aquell que tira la xarxa i guarda com un tresor tot el que pesca.

La seva activitat de recerca de la memòria oral i la història de Deltebre es pot consultar al seu blog principal, on el Centre d'Estudis ha recollit les notícies més importants, els documents, les fotografies, etc. A més a més d'aquest blog principal, també ha elaborat altres blogs específics per a alguna de les recerques realitzades, com ara, per exemple, la dedicada a la Riuada del 1937, les receptes de cuina o la tasca a l'Arxiu Cultural de Deltebre; i també al seu web, on es pot trobar informació sobre oficis tradicionals, vídeos d'entrevistes realitzades, fotografies, etc.

Resum

No podem evitar els problemes. De vegades els provoquem i, sovint, venen sols. Com a sàpiens, què ens diferencia davant la seva presència? Volem pensar en la manera de resoldre'ls. El malalt té un problema, busca solucions o remeis i, en primer lloc, remenarà entre les que siguin al seu abast, entès des d'un vessant ample: proximitat, economia, creences, tradició, eficiència, superstició... Hi ha qui busca un guaridor curandero, d'altres es refugien en la religió i la màgia i també -com no podia ser d'altra manera- en la medicina acadèmica i científica. Sovint, s'accedeix a tot plegat, i es fa difícil delimitar on acaba un i comença l'altre. Però la conseqüència és sempre la mateixa, el malalt busca remeis per protegir-se d'alguna cosa que sovint no comprèn.

Les pràctiques alternatives a la medicina tradicional, lluny de ser un producte del passat, estan presents a la societat actual i ho seguiran estant, tot i que sembla que la seva persistència estava lligada a condicionants ja superats com l'aïllament geogràfic i la ruralitat, la manca d'una estructura mèdica d'accés universal... Però també segueix vigent la necessitat de buscar aquell miracle que ningú creu, però al qual ningú renúncia i la ciència no aporta solucions com, també, la humanitat emprada pel guaridor i la seva proximitat que no pot donar-li el metge, ja que el curandero és culturalment més proper.

La qüestió és que qui té mal, busca remei. I per què no rescatar d'un més que possible oblit els valors i la saviesa de la medicina popular? Això sí, defugint d'altres formes de curanderisme actual més properes a la pràctica de la xerrameca.

És igual si la solució ve de la mà d'una tisana, d'un emplastre, de l'ús d'un objecte, d'un animal, de massatges o fregues, d'oracions o ritus... La qüestió és buscar solució no fàcil dintre una societat tremendament addicta als medicaments. Cal donar-li l'esquena a altres alternatives per què no tenen una base científica?

El centre d'estudis Tirant lo Rall, està fent una recerca per estudiar la pervivència d'aquestes pràctiques alternatives sanitàries o de guariment en el context del delta de l'Ebre, volem

rescatar de l'oblit les pràctiques i els valors de la medicina popular i conèixer els motius pel quals s'accedeix a aquestes pràctiques alternatives.

Xarlataneria.

És igual si la solució ve de la mà d'una tisana, d'un emplastre, de l'ús d'un objecte, d'un animal, de massatges o fregues, d'oracions o ritus... La qüestió és buscar solució no fàcil dintre d'una societat tremendament addicta als medicaments. Cal girar l'esquena a altres alternatives perquè no tenen una base científica?

El centre d'estudis Tirant lo Rall està fent una recerca per estudiar la pervivència d'aquestes pràctiques alternatives sanitàries o de guariment en el context del delta de l'Ebre. Volem rescatar de l'oblit les pràctiques i els valors de la medicina popular i conèixer els motius pel quals s'accedeix a aquestes pràctiques alternatives.

Comunicació 3. Les plantes remeieres i els sabers de les dones del Montsià en la cura de la salut.

Àngels Castellà i Mila Garriga

SIAD del Consell Comarcal del Montsià

Resum

Aquesta comunicació és fruit de la recerca “La recuperació dels sabers de les dones del Montsià: els sabers relacionats amb la cura de la salut”, que les autores, juntament amb Anca Mihoc, vàrem dur a terme al llarg dels anys 2009 i 2010, amb el suport del Museu de les Terres de l'Ebre (llavors Museu Comarcal del Montsià) i de l'Inventari de Patrimoni Etnològic de Catalunya (IPEC) del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, que ens van becar amb un dels ajuts per a la recerca etnològica a les comarques de l'Ebre, convocats pel Museu de les Terres de l'Ebre el 2008.

La recerca la vam realitzar com a part de les activitats pròpies del Servei d'Informació i Atenció a les Dones del Consell Comarcal del Montsià, i en la seva realització també hi van col·laborar l'Institut Català de Les Dones i les associacions de dones de la comarca.

La recerca parteix de la premissa de l'existència d'uns coneixements i sabers propis de les dones, l'existència d'uns sabers diferenciats i diferencials, característics de la condició femenina. A més, es parteix també del punt de vista que aquests sabers sovint romanen ocults en tant que els valors de la societat patriarcal han desplaçat a l'espai simbòlic de la perifèria tot allò que és genuïnament femení. Per tant, el principal objectiu de la recerca era el de contribuir a visibilitzar i donar valor a aquests coneixements.

Així, la recerca estudia els coneixements, directament relacionats amb la cura de la salut, que antigament s'aplicaven, a nivell domèstic i familiar, les dones grans de la comarca, que encara avui perduren, perquè s'han tractat a partir dels seus records, especialment els relacionats amb l'ús de plantes silvestres del seu entorn més immediat.

Durant el treball de camp de la recerca es van recollir fins a setanta-cinc remeis tradicionals, dels quals setanta-un incorporen l'ús de plantes tradicionals de la comarca i elements d'ús culinari i quatre impliquen un procediment ritual de caràcter magicoreligiós.

Es tracta d'unes receptes que encara avui s'utilitzen al Montsià, i que amb la recerca han estat catalogades i conservades a partir de l'enregistrament de la memòria oral d'un total de 26 informants, la majoria d'elles dones grans de la comarca.

La recerca també aprofundeix en altres aspectes relacionats amb la forma de transmissió d'aquests sabers, intra i intergeneracional, i sobre el concepte d'autoritat en la forma d'administració d'aquests.

D'aquesta recerca se n'han anat derivant diversos materials de difusió, entre els quals podem destacar: la Memòria amb tots els materials obtinguts, que es pot consultar a la Mediateca del Museu de les Terres de l'Ebre; la base de dades que es pot consultar al web del SIAD, i l'exposició “La recuperació dels sabers de les dones del Montsià”, produïda pel SIAD del Consell Comarcal

del Montsià, que ha itinerat per diferents indrets de les Terres de l'Ebre (Amposta, Ulldecona, Sant Jaume d'Enveja, la Galera, Santa Bàrbara, la Sénia, Godall) i la resta de Catalunya; i les comunicacions a les V Jornades d'Etnobotànica, organitzades a Amposta, el 2010, i al II Congrés de remeis populars a l'abast, organitzat a Sant Feliu de Guíxols, el 2015.

Comunicació 4. Remeis tradicionals i actuals fets amb plantes autòctones del Port i de les planes

Manolo Arrufat del Grup de Recerca Científica Terres de l'Ebre – Ebrerecerca i **Viqui Carles** del Grup d'Estudis i Comunicació Ambiental Graëllsia

Manolo Arrufat Sales (Amposta, 1948)

La seva etapa com a etnobotànic comença fa molt de temps, ja de xiquet va contactar amb un herbolari de Barcelona, parent d'un veí seu, al qual li proveïa d'algunes de les plantes medicinals que eren abundants a la seva zona, com era la frigola (*Tymus vulgaris*), el te de roca (*Jasione glutinosa*) i el boriol (*Satureja fruticosa*). Després d'adult va tenir una etapa com a pagès, activitat que compaginava amb la d'adroguer, que el va introduir en el món dels remeis casolans, per a les malalties més freqüents del moment (recorda que en 14 anys va passar tota una setmana fent infusions d'herba del xarampió (*Scabiosa marítima*), perquè tenia tota la família al llit amb xarampió).

L'any 2004, el criden de l'Escola de Capacitació Agrària d'Amposta, per a donar un curs de 2 mesos de plantes medicinals del territori. El curs consistia en classes teòriques i sortides al camp a reconèixer les plantes estudiades. A partir d'aquí li van atorgar l'estatus d'expert a la Generalitat i va donar 27 cursos sobre plantes medicinals i etnobotànica per moltes poblacions de les Terres de l'Ebre.

Forma part del Grup de Recerca Científica de les Terres de l'Ebre (Ebrerecerca), és coautor amb la majoria de publicacions del Grup, sobretot en els tres volums de Plantes del Port, de manera més destacada en la versió Etnobotànica. També és coautor de manera destacada de l'edició dels dos volums de Bolets del Port. Ha donat un gran nombre de conferències sobre la matèria arreu del territori, així com cursos teòrics i pràctics sobre bolets, amb acompanyament al camp per visualitzar-los in situ. L'any 2006 va col·laborar en les III jornades d'Etnobotànica en Llengua Catalana, que van tenir lloc a Xixona (Alacant), on va tenir l'oportunitat i el plaer de conèixer al malaguanyat etnobotànic Joan Pellicer i Bataller, harmoniós, didàctic i eloqüent com totes les persones que saben del que parlen.

Els anys 2007-2008 va col·laborar amb Joan Vallés i Graëllsia, junt amb Jordi Fontanet, amb l'estudi de l'Etnobotànica de les Terres de l'Ebre, en el marc del projecte Coneixements i gestió populars i tradicionals de la biodiversitat vegetal de Catalunya (Alt Empordà, Ripollès, Terres de l'Ebre). Aquest fou un estudi dotat amb un ajut a la recerca etnològica per part de l'Institut Ramon Muntaner, dut a terme per la Facultat de Farmàcia de la UB, conjuntament amb l'Institut d'Estudis Empordanesos, el Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès; Grup d'Estudis i Comunicació Ambiental "Graëllsia".

L'any 2010 va promocionar les V Jornades a Amposta, en les quals va presentar un treball sobre una de les fibres naturals a la zona, la cisca (*Carex riparia*) i la bova (*Typha sp.*). El 2014 va assistir a les VII Jornades d'Etnobotànica en Llengua Catalana a Llívia (Girona). En l'àmbit de les publicacions, ha enregistrat diverses troballes botàniques en revistes especialitzades. Finalment i de sempre, casa seva ha estat un carreg de gent, en busca de consell o remeis, per guarir alguna malaltia o afecció, cosa que ha practicat de forma altruista i gratuïta.

Maria Victòria Carles Hierro (Roquetes, 1951)

Amb el títol de Mestra d'Educació Primària (1971) i el Curs d'especialització en Filologia Francesa (1973), ha exercit 39 anys com a professora funcionària del Departament d'Ensenyament en diferents poblacions, nivells i centres educatius fins a la seua destinació el 1996 a l'IES de

Roquetes on fou adscrita a l'ESO en una plaça de Geologia i Biologia que va impartir fins a la seua jubilació el 2011.

Del 2001 al 2011 va conciliar la docència amb altres activitats relacionades amb el coneixement i divulgació de l'entorn més proper i lligades amb la conservació mediambiental i el turisme sostenible participant en activitats formatives, com a alumna i/o professora. En l'actualitat és copropietària i assessora d'activitats de l'empresa d'educació ambiental i ecoturisme Gubiana dels Ports SL, presidenta de l'associació sense ànim de lucre "Graëllsia", Grup d'Estudis i Comunicació Ambiental (entitat de recerca, voluntariat ambiental i custòdia del territori) i secretària de l'Associació d'Empresaris Turístics Massís dels Ports.

Els seus treballs de recerca s'han centrat sobretot en temes d'etnografia i de ciències naturals. Així, el 1998 du a terme un estudi sobre l'Observatori de l'Ebre; el 2017 sobre la recuperació de memòria oral relacionada amb els oficis dels Ports; el mateix any un estudi sobre la biodiversitat vegetal a les Terres de l'Ebre (juntament amb Joan Vallès i Manolo Arrufat), i entre el 2015 i el 2016 va dur a terme, juntament amb José Luis Soler una recerca documental de la ruta dels càtars del sud lligada a la figura d'en Pere Mauri, pastor transhumant del s. XIV.

Ha treballat en el projecte "Diagnosi de la biodiversitat dels macroinvertebrats aquàtics en la conca del barranc de Sant Antoni", sota la direcció del Departament d'Ecologia de la UB en el marc del projecte Els camins de l'aigua, dels Ports al Riu. Ha coordinat l'execució del projecte museogràfic de l'Exposició Geològica del Parc Natural dels Ports a Roquetes i la del projecte museogràfic del Museu de l'Oli de la Cooperativa Soldebre (Tortosa). Finalment, ha realitzat l'Estudi Hidrogeològic del Parc Natural dels Ports i ha dut a terme l'inventari i catalogació de les fonts càrstiques del barranc de Sant Antoni.

Ha presentat comunicacions en congressos i jornades com: I Congrés de Transhumància de Catalunya (2016), IV Congrés Ibèric de Gestió i Planificació de l'Aigua (2004), V Jornades de la Ciència i de la Tècnica. Observatori de l'Ebre (2000) i ha participat en les publicacions següents: les fitxes de treball i el Dossier de visites de l'Observatori de l'Ebre; Tren de buit. Relats curts encadenats de creació col·lectiva. (2013) i els contes il·lustrats La cara de la reina (2006) i Lo faixó de la serp, tots dos dins de la col·lecció "Llegendes dels Ports".

Resum

Aquesta comunicació pretén demostrar que l'esperit de l'etnobotànica encara és molt viu, i que a les Terres de l'Ebre hi ha en ús molts de remeis casolans, alguns de reelaborats recuperant la memòria de temps antics.

Aprendrem pas a pas la manera de fer un ungüent, elaborat per Manolo Arrufat, que ofereix unes propietats curatives eficients i contrastades al llarg ja de diversos anys. Detallarem els ingredients i les plantes emprades, recollides al Port i a les planes de les nostres terres, i parlarem de les propietats que les fan adients per a guarir:

- Cremades; ja siguin solars, de foc, o escaldades per líquids roents.
- Picades d'insectes en general, fins i tot dels més dolorosos.
- Cops i contusions. Evita que surtin els blaus, que s'inflin, i calma el dolor.
- Al·lèrgies produïdes per plantes o per picades d'aranyes o altres insectes.
- Èczemes: algunes de les moltes que ens afecten.
- Cura i protecció de la pell ja que neteja, nodreix i regenera l'epidermis...

La comunicació inclou: Fotografies de totes les plantes emprades i els ingredients usats, i les propietats adients de cada un, per a la recepta que ens ocupa.

Participants en el projecte: Coneixement i gestió populars i tradicionals de la biodiversitat vegetal: estudis etnobotànics en algunes zones de Catalunya (Alt Empordà, Ripollès, Terres de l'Ebre) V convocatòria d'ajuts per a projectes d'investigació o de difusió cultural de l'Institut Ramon Muntaner Institut d'Estudis Empordanesos, Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, Graëllsia i l'equip de recerca en Etnobotànica del Laboratori de Botànica de la Facultat de Farmàcia de la UB sota la coordinació de Joan Vallès. 2007-2008

Comunicació 5. Els apotecaris de l'Ebre: la convergència de la medicina popular i la medicina científica.

Joaquín María García Roselló (Reguers- Tortosa, 1954)

Llicenciat en Medicina per la Universitat Autònoma de Barcelona al 1977, amb la qualificació de Excel·lent.

Treball de recerca en Suficiència Investigadora al 1996 sobre “Dieta en la Diabetes Mellitus”, amb la qualificació de Excel·lent.

Doctor <<cum Laude>> per la URV al 2011 en el Programa: Mètodes de Recerca en Ciències Clíniques. I amb el Títol de la Tesi: Historia de las medicinas Alternativas y Complementarias en las Terres de l'Ebre durante la Edad Contemporanea.

Director de la Tesi: Professor Josep Sánchez Cervelló.

Especialista en Medicina Familiar i Comunitària. UAB.

Especialista Universitari en Dietètica i Nutrició Clínica. URV.

Especialista Universitari en Relació de l'Atenció Primària i Hospital. URV.

Investigador en el Programa PREDIMED. URV.

Investigador en el Programa PREDIMED PLUS. URV.

Metge d'Atenció Primària de l'ABS Reus 1-CAP Sant Pere (Reus). Institut Català de la Salut.

ExTutor de Metges Residents d'Urgències i Atenció Primària. ICS.

Metge de classes pràctiques d'estudiants de Medicina. Facultat de Medicina. URV.

Membre de Tribunals de Tesis Doctorals de Història de la ciència i Humanitats. URV.

Resum

En el decurs dels segles, la pràctica mèdica tradicional de les Terres de l'Ebre, assaonada per les tradicions guaridores precristianes i els tres monoteismes peninsulars —ben presents a casa nostra—, va possibilitar que de la Terra Alta al Montsià cada llar disposés d'un rebost guarnit de remeis medicinals a l'abast en pocs moments. Tota mena de plantes —talls, arrels, fulles, ja fossin verdes o assecades—, mel, cera, vi, aiguardents i altres elements —zoològics, per exemple— podien esdevenir en poc temps —mitjantçant una tisanca, infusió, decocció, cataplasma o unguent, entre tantes d'altres formulacions— un remei per a una malaltia imprevista. D'aquesta manera, moltes poblacions amb moltes masades, disperses pel terme, o viles petites.

Montserrat Cabré, aquesta abnegada professora de Riba-roja amb qui m'unia una amistat, Vicenç Pellicer o Sebastià Juan Arbó des d'indrets ben diferents i distants del territori ens n'assabentem àmpliament.

Però no oblidem que ja des del segle XVIII s'accentua el racionalisme cartesià també en la ciència, i a poc a poc els antics apotecaris esdevenen farmacèutics, els barbers sagnadors es converteixen en metges i el corrent racionalista que impregna Europa també arriba a les nostres terres. I hi arriba amb empena.

José Pardo Sastrón (Terol, Matarranya i el nord de la Terra Alta), Carles Pau (València) i Francisco Loscos (Saragossa), ja al segle XIX, esdevindran els farmacèutics capdavanters a les nostres terres tant en la formulació farmacèutica tradicional, tot i que seguint ja la classificació taxonòmica de Linneo, com també en la introducció en els seus preparats de plantes exòtiques

procedents d'Amèrica. De fet tots tres conreaven els seus jardins botànics al voltant de les seves <<botiques>> per tal d'abastir-se de les plantes més emprades i a més amb la rapidesa necessària.

Fou un segle més tard, a mitjan segle XX, que el més gran botànic català i peninsular, Pius Font Quer, en les seves incursions científiques a la Terra Alta, Cardó i el Delta de l'Ebre (grup Sigma) es féu ressò del llegat de la medicina tradicional de les contrades meridionals (Sovatger d'Horta de Sant Joan, pastors de Cardó...) i alhora begués de les fonts científiques dels farmacèutics meridionals.

Aquest nus entre la tradició i la ciència és el que no s'hauria de perdre mai. O no són l'empirisme i l'observació el primer element de la ciència? Qui pot trobar res si no és curiós? I ho foren tant Sovatger com el sacerdot d'Horta de Sant Joan que treia setanta tipus de mel dels seu apiaris.

La tradició botànica a les Terres de l'Ebre, empírica i científica, avala l'exuberància natural de les nostres contrades i l'immens mèrit dels guaridors que van cercar en la natura els remeis per als nostres patiments i sofrances.

Activitat complementària 1. Exposició

Aquesta exposició itinerant, produïda pel Servei d'Informació i Atenció a les Dones del Consell Comarcal del Montsià, tracta sobre els diferents sabers relacionats amb la cura de la salut conservats per les dones del Montsià, a nivell domèstic i familiar, especialment usant plantes silvestres del seu entorn més immediat. Difon els resultats del treball de recerca etnogràfica "La recuperació dels sabers de les dones del Montsià: els sabers relacionats amb la cura de la salut", realitzat per l'equip tècnic del SIAD, amb el suport del Museu de les Terres de l'Ebre (llavors Museu Comarcal del Montsià) i l'Inventari de Patrimoni Etnològic de Catalunya (IPEC) mitjançant un dels ajuts a la recerca etnològica que el 2008 va convocar el Museu de les Terres de l'Ebre, Antena de la Xarxa de l'Observatori del Patrimoni Etnològic i Immaterial.

*La recuperació dels sabers de les dones del Montsià:
els sabers relacionats amb la cura de la salut*

Activitat complementària 2. Demostració pràctica de l'elaboració tradicional d'oli de ginebre. Àrea de Lleure de la Garita de Riba-roja. Amics de Riba-roja

Amics de Riba-roja és un grup gent de Riba-roja d'Ebre (Ribera d'Ebre) que s'han unit amb la finalitat de descobrir, preservar i donar a conèixer el patrimoni etnològic del seu municipi. Aquests darrers anys han fet recull de fotografies antigues de Riba-roja, d'informació d'oficis perduts, de contalles al voltant de la foguera de Sant Antoni, de la memòria oral al voltant de la vida al riu, de les diades a les ermites de Berrús i Santa Madrona, etc.

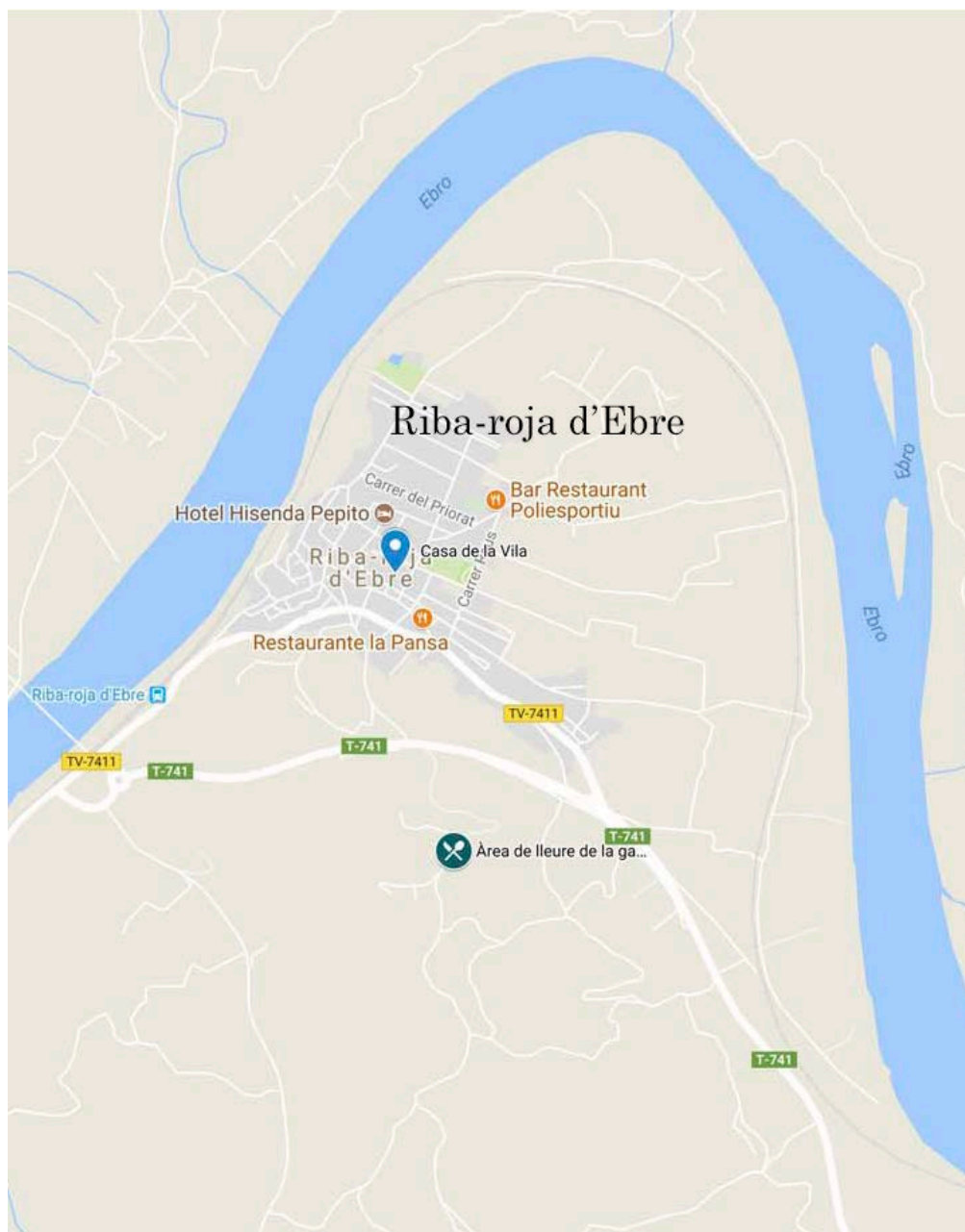
L'apartat on han concentrat més esforços han estat les construccions de pedra seca del terme: pou de gel, sénies de reg, teuleries, forns de calç, forns de pa, de guix i els forns d'oli de ginebre. La seva nineta dels ulls són els forns d'oli de ginebre, veritables joies de l'arquitectura tradicional que ells s'han atrevit a anomenar "catedrals", com a testimoni material de tot un seguit de coneixements al voltant de la transformació d'aquesta planta, fins a convertir-la en un oli d'aprofitament terapèutic.

Resum

L'associació Amics de Riba-roja ha construït un petit forn d'oli a l'àrea de lleure de la Garita (afores de Riba-roja) per tal d'exemplificar un dels projectes de recerca que es presenten a la Jornada. D'aquesta manera, la demostració pràctica de l'elaboració de l'oli de ginebre ens permetrà fer-nos una idea de com es realitzava el procés productiu de forma tradicional. Es reproduirà tot el procés segons els resultats provisionals de la recerca: introduir les ascles de ginebre en el tupí, segellar-lo amb fang, encendre la "cambra de combustió" i, entre 30 i 45 minuts més tard, podrem apreciar com del tupí en comença a sortir el líquid resultant de la combustió. L'últim pas consisteix a separar aquest líquid, en part aigua i en part oli, per aconseguir el producte final.

Altres informacions

Mapa localització jornada + lloc del dinar